

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Kastamonu University
Journal of Faculty of Theology

ISSN 2602-2427, KUIFD, Haziran/June, 2018, 2(1)

**Makrîzî (ö. 845/1442) ve Mısır'da Eş'arîliğin Yayılmasına Dair
Tespitleri***

Maqrîzî (d. 1442) and His Opinions About Spread of Ash'arite in
Egypt

Prof.Dr. Fatih Yahya AYZ
Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.
Professor, Çukurova University, Faculty of Theology, Department of Islamic
History.

Adana, Turkey

fyayaz@cu.edu.tr

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3261-4915>

Aygül DÜZENLİ

Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.
Res. Assist., Çukurova University, Faculty of Theology, Department of the Islamic
History

Adana, Turkey

aduzenli@cu.edu.tr

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5471-2690>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Mayıs/ May 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Haziran / June 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June

Cilt / Volume: 2 Sayı/Issue: 1 Sayfa/Pages: 25-39

* Bu makale, *V. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*'nda sözlü olarak sunulan "Memlük Tarihçisi Makrîzî (ö. 845/1442) ve Eş'arîlik Hakkındaki Tespitleri -Mısır'da Eş'arîliğin Yayılması-" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. /This paper is the final version of an earlier announcement called "Memlük Tarihçisi Makrîzî (ö. 845/1442) ve Eş'arîlik Hakkındaki Tespitleri -Mısır'da Eş'arîliğin Yayılması-", not previously printed, but orally presented at a symposium called "*V. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî*", the content of which has now been developed and partially changed.

Atıf / Citation: Ayaz, F. Yahya-Düzenli, Aygöl. "Makrîzî (ö. 845/1442) ve Mısır'da Eş'arîliğin Yayılmasına Dair Tespitleri" *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. .2/1 (Haziran 2018): 25-39.

web: <http://dergipark.gov.tr/kuifd>
mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

Copyright © Published by Kastamonu Üniversitesi Rektörlük Basımevi,
Kastamonu 37200Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

MAKRÎZÎ (Ö. 845/1442) VE MISIR'DA EŞ'ARÎLİĞİN YAYILMASINA DAİR TESPİTLERİ

Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ-Aygül DÜZENLİ

Öz

Memlükler döneminin (1250-1517) yanı sıra Orta Çağ İslâm dünyasının en büyük tarihçileri arasında gösterilen Makrîzî, Mısır tarihçiliği ekolünün kurucusu ve Memlükler döneminin en meşhur âlimlerinden biridir. Dîvânü'l-inşâda bir süre vazife yaptıktan sonra Kahire muhtesibliği gibi mühim bir göreve tayin edilmiş, bu vazifesi sayesinde iktisadî ve sosyal hayatla ilgili önemli bir birikime sahip olmuştur. Bunların dışında hem başkentte hem de Suriye'de önemli görevler üstlenen Makrîzî, içinde yaşadığı toplumu yakından gözlemleme ve sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için yeterli malzemeyi toplama imkânı da bulmuştur. Hayatının son yirmi yılında gözden düşen Makrîzî, bundan sonraki yaşamını kitap te'lifi ve ibadetle geçirmiş, çok kıymetli eserler bırakmıştır. Bu eserlerinden özellikle *el-Hitat*, Mısır'ın siyasî tarihinden topoğrafyasına, sosyal hayatından iktisadî durumuna, buradaki dinlerden itikadî mezheplere kadar oldukça geniş bir sahada kıymetli malumat içerir.

Biz bu çalışmada onun bahsi geçen eserini merkeze alarak Eş'arîlik mezhebinin Mısır'da yayılma sebepleri ve Makrîzî'nin Eş'arîlik hakkındaki görüş ve yorumlarına yer verdik. Onun Ehl-i Bey'te olan düşkünlüğünün bu yorumlardaki yansımalarını tesbite çalıştık. Zaman zaman Zeydiyye ekolünü andıran ilginç fikirlerine de işaret ettik. Aktardığı bilgiler ve serdettiği görüşlerinin sıhhat ve isabetliliğini teyit için tarihçiliği üzerinde durduk. Bu minvalde hayatını ana hatlarıyla aktardık. Çağdaşlarıyla rakiplerinin onun hakkındaki görüşlerine de yer verdik. Amacımız XIV ve XV. yüzyıllarda Mısır'da yaşayan, Eş'arîliği benimseyen, amelde ise önceleri Hanefî, sonra Zâhirî ve nihayet Şâfiî olan bir tarihinin bu itikadî mezhebe yönelik görüşlerini tespit etmek ve alan uzmanlarının değerlendirmelerine sunmaktır.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Makrîzî, Eş'arîlik, Memlükler dönemi

MAQRÎZÎ (D. 1442) AND HIS OPINIONS ABOUT SPREAD OF ASH'ARITE in EGYPT

Abstract

Maqrîzî, accepted among the greatest historians not only in the Islamic World in Middle Age but also in Mamlukid time, is the founder of Egypt historianship and one of wellknown scholars of Mamluk era. He undertook important duties, for instance he worked in Diwan al-insha and then was appointed to İhtisab (Office for public regularity) of Cairo. He gathered great knowledge on social and economic life of that time and found the chance to know the society he lived in it well through those duties. In the last decades of his life Maqrîzî lost favor with government. This is why he spent rest of his life with writing books and worshipping and he left valuable works. Especially *al-Hitat* among those works, contains valuable knowledge on Egypt in a wide scale, from its political history to topography and its social life to economic situation and the religions and religious sects popular in that country.

In this study, centering that book we dealt with the reasons for the spread of Ash'arite in Egypt and Maqrîzî's opinions and evaluations about Ash'arite. We tried to fix the reflections

of his partisanship of Ahl al-Bayt to his evaluations meanwhile we pointed to his opinions approached to Zaydiyya School. We also mentioned his historianship to test the knowledge he narrated meanwhile we gave information on the opinions of his contemporaries and rivalries about him.

Our main goal in this paper is to fix opinions of a historian who lived in XIV and XV. centuries in Egypt and adopted various sects, about Ash'arite and is to present those knowledge for consideration of domain experts.

Keywords: Islamic History, Maqrîzî, Ash'arite, Mamlukid time.

GİRİŞ

Memlûkler dönemi (648-923/1250-1517), dinî ve beşerî ilimlerin neredeyse tamamında oldukça zengin kaynak eserlerin kaleme alındığı bir devre olarak dikkati çekmektedir. Bu dönemde yaşayan bir kısmı Memlûk Devleti'nin sınırları içerisinde doğmuş ve yetişmiş, bir kısmı ise Moğol ve Haçlı saldırıları sebebiyle çeşitli bölgelerden kaçarak Mısır ve Suriye'ye yerleşmiş olan âlimler gerek devletin kendilerine sağladığı imkânlar gerekse buradaki ilmî muhitin oluşturduğu ilim ortamı sayesinde önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmış, bunlar hem kendi dönemlerinde hem de sonraki asırlarda özellikle dinî ilimlerde başucu kaynaklar olarak kabul edilmiştir.

Bahsi geçen zengin malzemenin en yoğun olduğu alan şüphesiz tarih sahasıdır. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar yaklaşık iki buçuk asırlık zaman diliminde bu uzun sürecin yaşadıkları kısmını müşahede eden ve buna dair malumatı aktaran çok sayıda tarihçi yetişmiştir. Toplumun çeşitli kesimlerine mensup bu tarihçiler arasında başını Makrîzî'nin çektiği büyük âlimler, sadece siyasî tarih değil, toplumu ilgilendiren dinî, sosyal, iktisadî, askerî, itikadî vb. birçok konuda önemli bilgiler sunmuşlardır. Bu malumat daha ilk çağlardan müelliflerin yaşadıkları döneme kadar Mısır coğrafyasında yaşayanları her yönüyle tanıma imkânı sunması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Mısır ve Memlûk coğrafyasını bütün yönleriyle tanıtan tarihçilerden Makrîzî, özellikle *el-Hitat* isimli eserinde Mısır ve Kahire'nin tarihinden topoğrafyasına müesseselerinden mimarî eserlerine kadar hemen her özelliğini ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Biz bu çalışmada bahsi geçen eserini merkeze alarak Makrîzî'nin, Mısır'da en yaygın itikadî mezhep olan Eş'arîlik hakkındaki görüş ve yorumlarını ele aldık. Öncelikle onun kısaca hayatından bahsettik. Ardından çeşitli eserlerinden ve muasırlarının onun hakkındaki yorumlarından hareketle ilim adamlığı ve tarihçiliğine temas ettik. Daha sonra da *Hitat* adlı eserinde Eş'arîlik mezhebinin Mısır'da yayılmasına dair

naklettiği bilgilere yer verdik. Amacımız bahsi geçen mezhebin Mısır'da yayılışına dair dönemin en büyük tarihçisinin verdiği bilgileri ilgilenenlerin dikkatine sunmak, alanla ilgili çalışmalara katkıda bulunmaktır. Ayrıca Eş'arîlik mezhebinin en önemli yayılma alanlarından biri olan Mısır'a ve bu sürecin hemen ardından kurulan Memlûk Devleti'ne dikkati çekmek de bu çalışmanın hedefleri arasındadır.

1. MAKRÎZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE TARİHÇİLİĞİ

Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, Mısır tarihçiliği ekolünün kurucusu ve Memlûkler döneminin en meşhur tarihçisi kabul edilmektedir. Mısır coğrafyasının yanı sıra Orta Çağ İslâm dünyasının da en büyük tarihçileri arasında gösterilen Makrîzî, hem anne hem baba tarafından ilimle uğraşan bir aileye mensuptur. Yüzlerce hocadan fıkıh, hadis, kıraat, nahiv, edebiyat ve tarih alanlarında ders alan Makrîzî, meşhur tarihçi ve fakih İbn Haldûn'un da (ö. 808/1406) mümtaz talebeleri arasındaydı. Dîvânü'l-inşâda bir süre vazife yaptıktan sonra Kahire muhtesibliği gibi mühim bir göreve tayin edildi. Bu vazifesi sayesinde iktisadî hayatla ilgili önemli bir müktesebata sahip oldu. Bu sayede iktisadî hayata dair meşhur eseri *Kitâbü İğâseti'l-ümme bi-keşfi'l-gumme'*yi¹ kaleme aldı. Bunların dışında hem başkentte hem de Suriye'de önemli görevler üstlendi. Çerkez Memlûkler döneminin büyük sultanlarından el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî (815-824/1412-1421) zamanında, bu sultanla iyi ilişkileri sayesinde Müeyyedîyye Medresesi'nin hadis hocalığı vazifesine tayin edildi. Şeyh el-Mahmûdî döneminden sonra gözden düştü ve bundan sonraki hayatını kitap te'lifi ve ibadetle geçirdi. 834-839 (1430-1435) seneleri arasında Mekke'de ikamet etti. Burada da başka eserler te'lif eden Makrîzî, 845 (1442) yılında Kahire'de vefat etti.²

Makrîzî'nin ilmî kişiliği ve tarihçiliği ile alakalı değerlendirmeler yapmak için eserlerini gözden geçirmek gerekir. Zira bazı muasırlarının onun hakkındaki değerlendirmeleri hoca-talebe veya hasımlık münasebetleri sebebiyle tarafsızlık izleri taşımaktadır.³ Bu bağlamda çalışmamıza merkez olarak aldığımız eseri *el-Hıtat* diye meşhur olan *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*,⁴ onun ilmî kişiliği ve derin tarih bilgisi hakkında yeterince

¹ Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü İğâseti'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Cemaleddin eş-Şeyyâl (Kahire 1957).

² Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf İbn Tağrıberdî *Havâdisü'd-dühûr fî meda'l-eyyâm ve's-şühûr*, nşr. Muhammed K. İzzeddin, (Beyrut 1990), 2: 63-68; a.mlf., *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, nşr. Muhammed M. Emin-Nebil Muhammed Abdülaziz (Kahire 1984-2006), 1: 415-420; Şemseddin es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, (Kahire, ts.), 2: 21-25; Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 448-451.

³ Bu eleştiriler için bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2: 22, 23, 24.

⁴ Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, (Beyrut, ts.).

veri sağlar mahiyettedir. Müellif daha mukaddime kısmında büyük müktesebatını ortaya koyan ifadelerle eserine başlamaktadır. Burada kadim ulemanın sekiz esas zikretme âdetine işaret eden müellif, bunları kitabın yazılma maksadı, ismi (unvanı), sağlayacağı faydalar, tertip usulü (yöntemi), yazarı (mürettibi), kitabın sıhhat derecesi, hangi sahada yazıldığı ve kısımları şeklinde sayar. Daha sonra da kitabın kısımlarını açıklar. Buna göre *birinci kısım* Mısır coğrafyası, Nil nehrinin durumu, dağlar, vergi sistemi, *ikinci kısım* Mısır'ın şehirleri ve bunların ahali, *üçüncü kısım* Fustât ve buraya hâkim olanlar, *dördüncü kısım* Kahire, buradaki halifeler ve eserleri, *beşinci kısım* kendisinin Kahire ve dış semtleriyle alakalı müşahedeleri, *altıncı kısım* Kal'atülcebel ve hâkimleri ve *yedinci kısım* Mısır arazisinin tahrip olmasının sebepleri gibi konuları ihtiva eder.⁵

Müellif, eserinin devamında yaptığı plan çerçevesinde hareket etmiş, yedi kısmın tamamında ilgilenele teferruatlı malumat sunmuştur. Mesela Mısır'ın dağları ve şehirleri ile ilgili ikinci kısımda, bu şehirleri birçok yönüyle tanıtırken Mısır'ın yerlileri arasında bulunan Kıptiler ile alakalı mühim ve ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁶ Eserinin dördüncü kısmında Kahire'yi ele alan müellif, şehrin hârre, rahbe vb. şeklinde isimlendirilen semtleri; bulvarları, sokakları, köprüleri, hamamları, saray ve konakları, çarşıları, meydanları, civarındaki adacıklarını tafsilatlı biçimde kaydeder.⁷ Müellifin buradaki anlatımı sırasında söz konusu yapıların bânileri ve sahipleri ile alâkalı geniş biyografik malumatın yanı sıra buralarda yaşayan gruplara veya bu mahallerin isimlerinden hareketle bazı kavramlara ya da bir çarşıdan hareketle resmî kıyafetlere dair önemli bilgiler verdiği tespit edilmektedir. Mesela Şerâbişiyîn (Şerbûş/Serpuş) Pazarı'nı anlatırken Memlûkler döneminde sultan ve ümeranın başlarına giydikleri serpuş/kellûte (külâh) gibi eşyaya da işaret eden müellif, bu kısımda başka kaynaklarda rastlamadığımız önemli bilgiler sunar.⁸

Eserinin son kısımlarında ilgisini tekrar Mısır geneline yönelten müellif, buradaki mescidler, camiler, hastaneler, medreseler, hankâh ve zaviyeler, ziyaretgâhlar, Yahudi ve Hıristiyanlara ait ibadethanelerden bahsetmeye başlar.⁹ Bu kısımda konumuzla alakalı malumata temas eden Makrîzî, Mısır'ın fethinden sonra burada yaygınlaşan itikadî mezheplere ve diğer fırkalara işaret eder. Onun bu dönemdeki mezhep, fırka ve bunların kurucularına dair oldukça kıymetli bilgiler sunduğu, önemli ayrıntılara işaret ettiği belirtilmelidir.¹⁰ Müellifin bahsi geçen cami, medrese vb. yapılarla ilgili

⁵ Bk. Makrîzî, *el-Hittat*, 1: 3-4.

⁶ Bk. Makrîzî, *el-Hittat*, 1: 123 vd.

⁷ Bk. Makrîzî, *el-Hittat*, 2: 2-201.

⁸ Bk. Makrîzî, *el-Hittat*, 2: 98-99.

⁹ Bk. Makrîzî, *el-Hittat*, 2: 244 vd.

¹⁰ Bk. Makrîzî, *el-Hittat*, 2: 331-362.

bilgi verirken, bu eserdeki âdeti üzere bunların banilerine de temas ettiği ve bu biyografik kısımlarda aktardığı bilgilere başka kaynaklarda rastlanmadığı da tespit edilmektedir.¹¹ Dolayısıyla tarihin dışında farklı alanlarda araştırmalar yapan ilim adamlarının, derin bilgisiyle temayüz eden Makrîzî ve onun *el-Hıtat* başta olmak üzere kıymetli eserlerine müracaat etmeleri faydadan hali değildir.

el-Hıtat dışındaki eserlerinde de Makrîzî'nin geniş müktesebatını ortaya koyan veriler bulunmaktadır. Mesela onun siyer kitabı *İmtâu'l-esmâ' bimâ li'r-Resûl (li'n-Nebıyy) mine'l-enbâi ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*¹² bunlardandır. Hz. Peygamber'in hayatıyla alakalı yazılan kitapların en hacimlilerindendir. Müellif, Hz. Peygamber'i çeşitli yönleriyle tanıtan bu eserde onun hayatı, aile hayatı, giyimi ve şahsî eşyası, gazveleri, örnek ahlakı, delâil haberleri, şemâili, mucizeleri, sahabeyle münasebetleri, hizmetinde bulunanlar vb. konuları ağırlıklı olarak ele alır. Özellikle mucizelere ciltlerce yer verir, daha sonraki dönemde gerçekleşen hadiseleri indî değerlendirmelerle bazı hadisler çerçevesinde ele almak gibi siyerin dışına çıkan birçok konuya da temas eder. Genellikle muteber hadis eserlerini kaynak olarak kullanan müellif, birtakım rivayetlere dair şüpheleri de açık ifadelerle ortaya koyar.¹³

Makrîzî'nin meşhur kronolojik tarihi *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*,¹⁴ tarihçiliğinin zirveye çıktığı bir eser olarak dikkati çekmektedir. *Kitâbü's-Sülûk*, sadece Memlûk tarihi çalışanlar için değil, Mısır ve Suriye bölgesiyle ilgilenen her alandan araştırmacılar için de vazgeçilmez bir kaynaktır. Zira müellif bu eserde siyasî tarihin yanı sıra sosyal ve iktisadî tarihe de yer vermiş, hadiseleri çoğu zaman günlük olarak nakletmiştir. Neredeyse bütün önemli vazifelerin tayin ve azil tarihlerini tam olarak tespit etmiştir. Bu hususlarda önceki kaynaklarda bulunan eksiklikleri gidermeye çalışmış ayrıca olaylar arasında ilişki de kurmuştur. Kitabın bu özellikleri, sadece müellifin ömrünün büyük kısmını geçirdiği Çerkez Memlûkler dönemi (784-923/1382-1517) için değil, Türk Memlûkler dönemi (648-784/1250-1382) için de geçerlidir. Bu durum müellifin son derece dikkatli bir araştırmacı olduğunu, daha önceki dönemin meşhur kaynakları dışında başka eserlere de müracaat ederek tarihî hadiselerin akışında boşluk bırakmamaya gayret gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bunlara dair eserde

¹¹ Bk. Makrîzî, *el-Hıtat*, 2: 392-393. Bu eser hakkında ayrıca bk. Mehmet İpşirli, "el-Hıtatü'l-Makrîziyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 402-404.

¹² Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ' bimâ li'n-Nebıyy mine'l-ahvâl ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, nşr. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî (Beyrut 1999).

¹³ Bk. Osman Cengiz, *Makrîzî'nin İmtâu'l-Esmâ İsimli Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 67 vd.

¹⁴ Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Said A. Âşûr (Kahire 1956-1973).

sayısız örnek bulmak mümkündür. Ancak biz onun eserinin yaşadığı döneme ait kısımlarında şahsî müşahedelerine dayanarak verdiği çok önemli bilgiler bulunduğunu özellikle vurgulamak istiyoruz. Neredeyse hiçbir ayrıntıyı atlamayan tarihçi, hadiseleri günlük olarak kaydeder. Mekke’de ikamet ettiği dönemin hadiselerini dahi aynı şekilde ayrıntılı olarak kaydetmeyi ihmal etmez.¹⁵ Müellifin müşahade ettiği dönemle alakalı olarak işaret ettiği bazı ayrıntılar, müesseselerin işleyişi, iktisadî ve askerî yapıyı tespit açısından oldukça mühimdir. Mesela Vezir Fahreddin Mâcid b. Abdürrezzak b. Gurâb’ın (ö. 811/1409) azlinden bahsederken onun uygulamaya soktuğu et istihkaklarının para olarak ödenmesi ve bu sayede vezirlerin malî yükümlülükleri açısından rahatlaması hususunda verdiği bilgiler¹⁶ bu türdendir. Müellif bu naklinde vezirlerin görevleri arasında bulunan sultan memlûkleri, ümera ve devlet görevlilerine tahsis edilmiş olan et istihkaklarını ödeme hususunda bu etlerin tahsiliyle ilgili sıkıntılar, bununla ilgilenen görevliler, bunların suiistimalleri gibi konularda başka kaynaklarda bulunmayan ayrıntılı malumat sunmaktadır. Yine müellif, 843 (1440) senesinde piyasadaki dirhemlerin toplatılması ve yeni bir paranın tedavüle sokulması ile alakalı uzunca kaydının ardından Memlûkler dönemindeki altın para çeşitlerine dair oldukça önemli bilgiler verir.¹⁷ Bu bilgiler onun müşahedelerinin yanı sıra muhtesibliği sayesinde edindiği tecrübelerine de dayanıyor olmalıdır. Müellifin müşahedelerine ve birikimine dayanarak aktardığı bilgiler arasında yer alan ve kendi dönemindeki askerî yapıyı ortaya koyan bir rivayete de işaret etmemiz gerekir. Makrîzî, 821 (1418) senesinde ecnâdü’l-halka denilen sultanın hizmetinde bulunan ordu birliklerinin sayımı ile alakalı bilgiler sunarken “Türk Devleti’nin Mısır’daki Ordusu âdet olduğu veçhile üç kısımdan müteşekkildir” şeklinde bir ifadeyle ordunun önceki dönemlerdeki kısımlarını ayrı ayrı ve aldıkları maaşların isimlerini de vererek saymaya başlar. Daha sonra bu yapının bozulması ve bunun yol açtığı sıkıntıları zikreder.¹⁸ Müellifin bu türden açıklamalarına dair birçok örnek bulunduğu ve bunların, bizim tespitlerimize göre başka kaynaklarda mevcut olmadığı da belirtilmelidir.

Makrîzî’nin özellikle bu eseri başta olmak üzere yazdığı kitaplarda hadiseleri tarafsız, bunlara dair yorumlarını cesaretle bir şekilde aktardığını vurgulamak gerekir. Bu türden örnekler onun ilmî kişiliğini ortaya koyması bakımından ayrıca ehemmiyet arz eder. Örnekler vermek gerekirse, iyi ilişkiler içinde bulunduğu ve kendisini dönemin en önemli medresesinde hadis müderrisliği görevine tayin eden el-Melikü’l-Müeyyed Şeyh el-

¹⁵ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/2: 850-1018.

¹⁶ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1: 39.

¹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/3: 1190-1192. İktisadî durum ve yapı ile ilgili benzer bir malumat için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1: 27-28.

¹⁸ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1: 461-462.

Mahmûdî için dahi övücü ve mübalağalı sıfatlar kullanmaz. Hatta vefat ettikten sonra üstünü örtecek bir örtü bulunamaması gibi bazı hadiselerin ibretlik olduğunu, birtakım güzel hasletleri bulunmakla birlikte cimri, öfkeli, aşırı kıskanç olarak nitelendirildiğini, birçok kötü fiili işleyenlere arka çıktığını, Mısır ve Şam'ın harap olmasında onun büyük etkisi bulunduğunu cesurca yazar.¹⁹ Yine bu sultan zamanında 820 (1417) Rebûlâhir (Mayıs) ayı hadiselerini anlatmaya başlarken muhtesib, vali, hâcib, üstâdâr ve kadınlara yönelik yaptığı çok ağır eleştiriler büyük bir cesaret örneğidir. Müellif bu görevlilerin rüşvetçiliklerinden halkı soymalarına kadar yaptıkları bütün zulüm ve haksızlıklara ayrı ayrı işaret eder ve bunları tafsilatlı bir şekilde anlatır.²⁰ Makrîzî bu tavrını daha sonraki dönemde de sürdürür. Nitekim Kıbrıs'ın fethiyle çağdaş diğer tarihçiler, çeşitli görevleri ve ailevî konumları sebebiyle dönemin sultanı el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın (825-841/1422-1438) çevresinden kabul edildikleri için bazı hadiseleri naklederken tarafsız davranamazken Makrîzî, tespit ettiği aksaklıkları açıkça ifade etmekten çekinmez. Mesela o, ilk seferin sonucunda elde edilen ganimetin mücahidlere dağıtılmadığını söylerken,²¹ Aynî (ö. 855/1451) gibi bir kısım muasırları ya tam tersini ileri sürmüştü,²² İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve İbn Tağriberdî (ö. 874/1470) gibi bir kısmı da bu hususta sükût etmiştir.²³ Makrîzî'nin bu tür eleştirilerine dair başka birçok örnek bulunduğunu da belirtmeliyiz. Bu noktada, müellifin devlet görevlerinden uzaklaştırıldığı için Barsbay'a yönelik ağır tenkitlerde bulunduğuna dair iddialara da²⁴ işaret etmek gerekir. Makrîzî'nin Barsbay'a yönelik tenkitlerinin çok ağır olduğu ve devlet görevlerinden uzaklaştırıldığı doğru olmakla birlikte onun kendisini muhtesiblik vazifesine tayin eden bir sultan ve hadis müderrisliğine getiren Şeyh el-Mahmûdî ile ilgili de eleştirilerde bulunduğunu hatırlatmak gerekir.²⁵

2. MISIR'DA EŞ'ARİLİĞİN YAYILMASI VE MAKRİZİ'NİN KONU HAKKINDAKİ TESPİT VE YORUMLARI

Makrîzî daha önce tanıttığımız meşhur eseri *el-Hıttat*'ta Mısır'da yaşayan insanların İslâm fethinden sonraki itikadî mezhepleri hakkında

¹⁹ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1: 242, 550, 551.

²⁰ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1: 388-394.

²¹ *es-Sülûk*, 4/2: 672.

²² Bk. Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *'İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân*, nşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût (Kahire 1989), 263.

²³ Bk. İbn Tağriberdî *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Cemal M. Muhriz-Fehim M. Şeltût (Kahire 1971), 14: 270.

²⁴ İbn Tağriberdî *en-Nücümü'z-zâhire*, nşr. İbrahim Ali Tarhan (Kahire 1972), 15: 89.

²⁵ Makrîzî ve eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Makrîzî, "Nâşir Mukaddimesi", *İmtâu'l-esmâ'*; 1: 7-31; Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-müerrihân*, (Beyrut 1983-1990), 3: 140-151; Donald Presgrave Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography* (Wiesbaden 1970), 76-80; Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", 27: 448-451.

oldukça uzun sayılabilecek bir kısım ayırmıştır.²⁶ Bu kısmın içerisinde Eş'arîliğe ve kurucusuna özel bir yer ayırmış ve burada bazı kanaatlerine de yer vermiştir. Ancak biz onun anlatımına geçmeden evvel Eş'arîliğin Mısır'da yayılışı ile alakalı kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Eş'arîliğin Mısır'da yayılmasında Eyyübî Devleti'nin (567-866/1171-1462) kurucusu el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddin Eyyübî'nin (567-589/1171-1193) önemli rolü bulunmaktadır. Amelde Şâfiî, itikatta ise Eş'arî mezhebine mensup olan Salâhaddin Eyyübî, Fâtımî Devleti'ni (297-567/909-1171) ortadan kaldırdıktan hemen sonra Sünnîliğin ihyası, Fâtımîler'in yaymaya çalıştığı fikirlerin izalesi için medreseler açtırmış, Sünnî anlayışın sağlam müdafii olarak gördüğü Eş'arî mezhebinin görüşlerinin öğretilmesi için faaliyete girişmiştir.²⁷ Eyyübîler'in halefi olarak Mısır'da iktidarı devralan Memlûk Devleti de, kurucuları genelde Hanefî olmakla birlikte Şâfiî mezhebinin gücünü ve yaygınlığını göz önünde bulundurarak hem bu mezhebin öncelikli konumunu muhafaza etmiş hem de Şâfiîler'in ekseriyetinin benimsediği Eş'arîliğin yaygınlaşması faaliyetini desteklemiştir. Burada vurgulanması gereken temel husus Şii ve Bâtınî temayül ve fikirlere karşı Sünnîliğin müdafaa edilmesi amacının ön planda olmasıdır. Bu noktada öne çıkan itikadî mezhebin Eş'arîlik olması, bahsi geçen dönemlerde bu mezhebin yaygınlaşması ve desteklenmesi için temel gerekçe hâline gelmiştir. Fâtımîler'den sonra Memlûk Devleti'nin yıkılışına kadarki yaklaşık üç buçuk asırlık süreçte Eş'arî mezhebi bu coğrafyada iyice kökleşmiş ve böylece Mısır, söz konusu mezhebin en yaygın olduğu bölgeler arasında yer almıştır.²⁸

Eş'arî mezhebinin Mısır'da tamamen yerleştiği bir dönemde yaşayan Makrîzî, anne tarafından dedesi İbnü's-Sâiğ'in (ö 776/1375) tesiriyle yetişme çağında amelde Hanefîliği benimsemişti. Dedesinin vefatından sonra Zâhirîliğe²⁹ meyletmekle birlikte yaygınlığı, gücü ve usul bakımından daha müdakkık görmesi sebebiyle Şâfiîliği tercih etti.³⁰ Şâfiîler'in kahir ekseriyeti Eş'arî anlayışını benimsediğinden onun da bu itikadî mezhebe intisap ettiği anlaşılmaktadır. Makrîzî, daha önce ifade ettiğimiz gibi *el-Hıtat*'ta kendisinin de benimsediği Eş'arî mezhebinin Mısır'da yaygınlaşması hususunda önemli ve ilginç bilgiler sunmaktadır. Nitekim *el-Hıtat*'ın Kahire camilerinden bahsettiği kısımda birçok eserinde yaptığı ve kendisinin ilim ve te'lif anlayışını yansıtan bir şekilde Mısır'daki ezan geleneği ile alakalı uzunca bir

²⁶ Bk. Makrîzî, *el-Hıtat*, 2: 331-362. Kitabın elimizdeki meşhur Bulak baskısı büyük boy ve sık yazılmış olduğundan buradaki 31 sayfa, ortalama kitap boyutuna göre yaklaşık 60 sayfaya tekabül etmektedir.

²⁷ Bk. Mehmet Sever, *Bahrî Memlûkler Dönemi Mezhep Hareketleri (1250-1382)* (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2017), 138-139.

²⁸ Bk. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 166 vd., 215.

²⁹ Zâhirîlik hakkında bk. H. Yunus Apaydın, "Zâhiriyye", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 93-100.

³⁰ Bk. Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", 27: 448.

bahis açmakta ve burada Eş'arî mezhebinin nasıl yaygınlaştığı ve desteklendiği meselesine de giriş yapmaktadır. Buna göre Mısır'ın fethinden sonra Kahire'de (Fustât) Amr b. Âs'ın yaptırdığı ve kendi adını taşıyan camiye, Emevîler döneminde (41-132/661-750) Vali Mesleme b. Muhalled (ö. 62/682) tarafından bir minare yaptırılmıştır. Vali burada ibadet ederken çalan kilise çanlarından rahatsız olunca müezzinle konuşmuş ve onun bu çan sesini bastırmak için gecenin yarısından sonra fecir vaktine kadar ezanı uzattığını duyunca, ezan okunurken çan çalınmasını yasaklamıştır. Tolunoğulları'nın (254-292/868-905) kurucusu Ahmed b. Tolun (254-270/868-884) ise bu minarenin yanına bir yer inşa ettirmiş ve buraya tekirciler (mükebbirûn) diye tanınan on iki kişilik bir grup yerleştirmiştir. Bunlar dörder kişilik gruplar hâlinde gece boyunca nöbetleşe tekbir getirmek, makamla Kur'ân okumak, tesbihatta bulunmak, kaside okumakla görevlendirilmişlerdir. Bunlara maaş da tahsis edilmiştir. Ahmed b. Tolun'un vefatından sonra oğlu da bu uygulamayı devam ettirmiştir. Bundan sonraki süreçte müezzinlerin gece yarısı minareden tesbihat okunması âdet hâlini almıştır. Buna halk arasında "tesbîh" adının verildiğini belirten Makrîzî, Salâhaddin Eyyûbî'nin iktidara gelmesinden sonra bu uygulamanın farklı bir şekilde devam ettirildiğini nakletmektedir. Buna göre Eş'arî mezhebine göre kaleme alınan ve "Mürşide" ismi verilen bir akaid risalesi³¹ geceleri "tesbîh" vaktinde minarelerden okunmaya başlamıştır. Bu uygulama Mısır ve Kahire'nin bütün camilerine yaygınlaştırılmış ve müezzinlere bu yönde emir verilmiştir. Müellifin ifadesine göre bu uygulama onun yaşadığı dönemde de devam etmektedir.³²

Bütün camilerde böyle bir uygulamanın varlığını tespit ve teyit edememekle birlikte Eyyûbîler döneminde bazı medreselerde bu risalenin okunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şâfiî tabakatı müellifi Taceddin es-Sübki (ö. 771/1370), Ebû Mansûr İbn Asâkir (ö. 620/1223) adlı bir fakih ve muhaddisin biyografisinde onun Kudüs'teki Salâhıyye Medresesi'nde bu eseri okuduğunu aktarmaktadır.³³ Bu noktada aynı rivayetin içerisinde Hanbelî bir âlimin bu eserin okunmasına yönelik tepkisine de işaret etmek gerekir. Söz konusu Hanbelî âlim, İbn Asâkir'in bu eseri okuduğu Kudüs'teki medresede Haçlılar'ın müslümanlara eziyet ettiğini ifade etmekte, Haçlılar'ın yaptığı zulümleri burada Mürşide okunmasına bağlamaktadır. Hatta bu risaleye Mürşide (irşad eden, yol gösteren) isminin verilmesinin yanlış olduğunu, tersine Mudille (saptıran, yoldan çıkarıcı) adının daha uygun olduğunu ileri sürmektedir. Bu rivayeti aktaran Taceddin es-Sübki, bahsi

³¹ Bu risale, Muvahhidler'in (524-668/1130-1269) kurucusu İbn Tûmert (ö. 524/1130) tarafından kaleme alınan kısa eser olmalıdır. Bk. Arif Aytekin, "İbn Tûmert", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 427.

³² Makrîzî, *el-Hutut*, 2: 273; ayrıca bk. Kalaycı, *Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, 172, 215.

³³ Bk. Taceddin Abdülvehhab es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî- Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire 1964), 8: 185.

geçen Hanbelî âlimin yorumunu sert bir şekilde eleştirmekte, onu taassup ve fesad çıkarmakla itham etmektedir. Devamında da Mürşide'nin tam metnini nakletmektedir.³⁴ Söz konusu rivayette anlatılanların bu dönemde Hanbelî-Eş'arî çekişmesine işaret ettiğine ve aynı durumun Memlükler döneminde de sürdüğüne³⁵ dikkat çekmek isteriz. Yine mutaassıp bir Şâfiî olan Taceddin es-Sübkî'nin tenkitlerinden, Memlükler döneminde Şâfiîler'in Eş'arî mezhebine olan bağlılığını tespit etmek de mümkündür.

Makrîzî'nin aktardıklarına dönülecek olursa, müellif müezzinlere verilen söz konusu talimatla ilgili rivayetinde, Salâhaddin Eyyûbî'nin Eş'arî akidesinin yaygınlaştırılması konusundaki sert tutumuna da işaret etmektedir. Buna göre Salâhaddin Eyyûbî, Mısır'a hâkim olunca kendisi gibi Şâfiî ve Eş'arî olan Sadreddin Abdülmelik b. Dirbâs el-Mârânî'yi (ö. 605/1209) başkadılığa tayin etmiş, ardından insanların Eş'arî akidesini benimsemesini mecbur tutmuş, muhalefet edenleri tekfir edecek kadar ileri gitmiştir.³⁶

Makrîzî, bahsi geçen eserin başka bir yerinde Salâhaddin Eyyûbî'nin Eş'arî akidesinin yayılması konusundaki faaliyetini tekrar ele almaktadır. Buna göre Salâhaddin Eyyûbî, yönetimi altında bulunan topraklardaki müslümanları Eş'arî mezhebini kabule teşvik etmekte, bunu gerçekleştirmek için de yaptırdığı medrese ve hankâhlara tahsis ettiği vakıfların vakfiyelerinde, buralarda Eş'arî akidesinin ve İmam Eş'arî'nin eserlerinin okutulmasını şart koşturmaktadır. Müellifin ifadesiyle İmam Şâfiî'nin kabri civarındaki Nâsiriyye Medresesi, Amr b. Âs Camii yakınındaki Şerîfiyye olarak da bilinen Nâsiriyye Medresesi, Fustât'taki Kumhıyye Medresesi, Kahire'deki Saîdüssü'adâ Hankâhı bahsi geçen uygulamanın devam ettirildiği mekânlardır. Hatta Eyyûbîler dönemi boyunca Mısır, Suriye, Hicaz ve Yemen bölgelerinde Eş'arîlik yegâne itikadî mezhep olarak kabul edilmiştir. Muvahhidler'in (524-668/1130-1269) kurucusu İbn Tûmert (ö. 524/1130) aracılığıyla bütün Kuzey Afrika'da Eş'arî mezhebine mensubiyet zorunlu tutulmuş, muhalefet edenler öldürülmüştür. Makrîzî, Kuzey Afrika'da bu uygulamanın kendisinin yaşadığı dönemde de cârî olduğunu ifade etmektedir. Müellif, Eyyûbîler döneminin sonlarına kadar İmam Ahmed b. Hanbel ve İmam-ı Âzam Ebû Hanife mezheplerinin pek fazla tanınmadığı veya şöhret bulmadığını da aktarmaktadır.³⁷ Onun buradaki mezheplerden kastının Hanefîlik'ten ziyade Mâturîdîlik, Hanbelîlik'ten ziyade de Selefilik olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada bir hususa daha dikkat çekmek gerekir ki, müellif, bu aktardıklarının sonunda "...şimdi de

³⁴ Taceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8: 185-186.

³⁵ Bu konuda bk. Makrîzî, *el-Hıtat*, 2: 358-359; Sever, *Bahrî Memlükler Dönemi Mezhep Hareketleri*, 146 vd.

³⁶ Makrîzî, *el-Hıtat*, 2: 273.

³⁷ Makrîzî, *el-Hıtat*, 2: 343.

Müslümanların İmam Eş'arî (Allah ona rahmet eylesin ve ondan razı olsun) akidesini benimseyinceye kadar Ehl-i İslâm'ın akaid konusundaki ihtilaflarından bahsedelim"³⁸ ifadelerini kullanmaktadır. Sonrasında da Dehrîlikten Râfızîliğe, Hâricîlik'ten Mu'tezilîliğe kadar itikadî mezheplerin tamamını sıralamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla müellif, bütün bu ihtilafların İmam Eş'arî'nin ortaya koyduğu akideyle bertaraf edildiği ve Ehl-i Sünnet olarak da genelde Eş'arî mezhebi mensuplarının kabul edildiği gibi bir kanaate sahip gözükmektedir. Nitekim bu konulardan bahsettiği eserinin ilgili kısımlarının ilerleyen sayfalarında "...ve hakikatü mezhebi'l-Eş'arî" şeklinde bir başlık atmakta ve burada Sünnî olarak gördüğü kesimden Eş'arî görüşüne karşı çıkanlarla ilgili malumat vermektedir. Bu kısımda müellifin kullandığı ifadeler kendi döneminde artık Ehl-i Sünnet görüşünü Eş'arîliğin temsil ettiği, diğerlerinin ona tâbi olduğunu ihsas etmektedir. Müellif, bu kısımda Eş'arî mezhebinin akidesine muhalefet eden sadece İmam Ahmed b. Hanbel taraftarlarıyla İmam Mâtürîdî'ye tâbi olanların kaldığını zikretmekte, Hicrî yedi yüzlerden sonra İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328), Selefî düşüncesiyle Eş'arîliğe karşı sert bir mücadeleye giriştiğini ifade etmektedir. Onun vefatından sonra, özellikle kendisinin yaşadığı dönemde Mısır'da pek taraftarının kalmadığını, Suriye bölgesinde ise az sayıda tâbisinin bulunduğunu söylemektedir. Makrîzî, ikinci muhalif grup olan Mâtürîdîler'in ise İmam-ı Âzam'ı takip eden Hanefî fukahasından müteşekkil olduklarını, on civarındaki meselede Eş'arîliğe muhalefet ettiklerini, kendi zamanında artık tartışmaların azaldığı ve önemsiz hâle geldiğini, "Allah'a hamdederek" ifade etmektedir.³⁹

Makrîzî, Salâhaddin Eyyûbî'nin Eş'arî akidesinin yayılması konusundaki sert tutumunun menşei ile ilgili de bazı bilgiler vermektedir. Buna göre hem Salâhaddin Eyyûbî hem de başkadı yaptığı İbn Dirbâs, Dımaşk'ta el-Melikü'l-Âdil Nureddin Mahmud b. Zengî'nin (541-569/1146-1174) hizmetinde çalışırken de Eş'arî akidesini benimsemişler ve bunun üzerine eğitim ve terbiye görmüşlerdi. Salâhaddin Eyyûbî, meşhur Şâfiî fakîhlerinden Kutbeddin Mesud b. Muhammed en-Nîsâbûrî'nin (ö. 578/1183) kendisine ithafen kaleme aldığı "el-Akîde" adlı Eş'arî kelamına dair eserini daha çocukluk yıllarında ezberlemiş, kendi çocuklarına da ezberletmişti.⁴⁰ Onun en yakın adamlarından olan ve çocuklarının hocalığı ile ordu kadılığı görevlerini de yürüten tarihçi Bahaeddin İbn Şeddâd (ö. 632/1234), Salâhaddin Eyyûbî'nin daha küçüklüklerinden itibaren Eş'arî akidesi

³⁸ Makrîzî, *el-Hutat*, 2: 344.

³⁹ Makrîzî, *el-Hutat*, 2: 359.

⁴⁰ Makrîzî, *el-Hutat*, 2: 358.

zihinlerinde yer etsin diye bu kitabı çocuklarına ezberlettiğini, ezberledikleri kısımları bizzat dinlerken onu gördüğünü nakletmektedir.⁴¹

Makrîzî'nin bundan sonraki kısımda aktardıkları, İmam Eş'arî'nin hayatı, yetişmesi ve akidesinin mahiyetiyle ilgilidir.⁴² Bunların ardından bir fasıl açan müellif, yaklaşık iki sayfa kadar kendi anlayışını yansıttığını düşündüğümüz kelâmî konularla ilgili malumat sunmaktadır.⁴³ Bu kısmın değerlendirmesini Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanlarında ihtisas sahibi araştırmacılara bırakırken, müellifin buradaki bazı dikkat çekici ifadelerine işaret etmek istiyoruz. Müellif bahsi geçen kısmın sonlarında farklı itikadî mezheplerin ifrat noktalarını vurgulamaktadır. Buna göre, Mürcie ceza/azap konusundaki pasif yaklaşımda (selbü'l-'ıkâb), Mu'tezile azabın sonsuzluğu meselesinde, Nâsibîler Hz. Ali'nin imamet hakkını almakta, Gulât-ı Şia Hz. Ali'yi ilahlığa kadar yükseltmekte, Sünnîler Hz. Ebû Bekir'i her konuda öne almakta (takdîm), Rafızîler ise aksine Hz. Ebû Bekir'i ikinci plana atmakta hatta tekfir etmekte mübalağalı bir tavır içerisine girmişlerdir.⁴⁴

Burada ilgimizi çeken hususlar, müellifin Nâsibîler ile ilgili sözleri ve Sünnîler'in Hz. Ebû Bekir'i her konuda öne aldıklarına dair ifadeleridir. Şâfiî ve Eş'arî olan Makrîzî'nin, Nâsibî ifadesini kullanması ve Hz. Ebû Bekir'in öne alınması konusunda Sünnîler'i eleştirmesi onun Ehl-i Beyt taraftarlığıyla alakalı olmalıdır. Nitekim onun bu konuda yazdığı bazı risaleler⁴⁵ Ehl-i Beyt'e yönelik yaklaşımını ortaya koyar mahiyettedir. Yine onun bu yaklaşımının arka planında soyunun Fâtımîler'e dayandığına dair kanaati yatıyor olmalıdır. Nitekim belki de bu sebeple *İtti'âzü'l-hunefâ bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ*⁴⁶ adlı meşhur Fâtımî tarihine dair eserini yazmıştır.

SONUÇ

Mısır'da Eş'arîliğin yayılması, Salâhaddin Eyyûbî'nin gayretleriyle gerçekleşmiştir. Yaklaşık iki buçuk asır boyunca Mısır'a hâkim olan Fâtımîler'in kendi görüş ve itikadlarını yaygınlaştırmak amacıyla büyük bir propaganda faaliyetine girişmeleri ve Sünnî düşüncüyü temsil eden müesseselerin kurulmasına izin vermemeleri, Mısır'daki son Fâtımî halifesine vezirlik yapan Salâhaddin Eyyûbî'nin halifeyi tahakkümüne aldıktan sonra Sünnîliği ihya etmek için büyük bir çaba içine girmesine sebep olmuştur.

⁴¹ Baheddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*, nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl (Kahire 1994), 33.

⁴² Makrîzî, *el-Hıtat*, 2: 359-360.

⁴³ Makrîzî, *el-Hıtat*, 2: 360-362.

⁴⁴ Makrîzî, *el-Hıtat*, 2: 362.

⁴⁵ Bk. İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 146, 148 vd.

⁴⁶ Bk. Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ*, nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Muhammed Hilmi Ahmed (Kahire 1967-1973).

Halifenin ölümünden sonra resmen iktidarı devralan Salâhaddin Eyyûbî, hiç vakit kaybetmeden medreseler inşa ettirmeye ve Sünnî akideyi yaygınlaştırma faaliyetine girişmiştir.

Fatımîler'in Şîî itikadına karşı mücadelede en fazla öne çıkan âlimlerin Eş'arî mezhebine mensup olmaları, bu akidenin Mısır'da yerleşmesinde büyük rol oynamıştır. Salâhaddin Eyyûbî'nin çocukluğundan itibaren bu mezhep mensuplarının yazdıkları eserlerle yetişmesi de Eş'arîliğin yayılmasındaki ana unsurlardan biri olarak kabul edilmelidir. Bu noktada Mısır halkının ekseriyetle Şâfiî olması ve onların da itikadî olarak Eş'arîliği benimsemeleri bir başka unsur olarak düşünölmelidir. Ağırılığını Hanbelîler'in oluşturduğu Selefi düşüncenin içtimaî bünyede meydana getirdiği çekişme ve ihtilaflar, Eş'arîliğin toplumu birleştirici vasfını pekiştirmiş, Mâtürîdî akidesini benimseyenler dahi Selefi düşünceye karşı bu mezhebi desteklemek durumunda kalmışlardır. Bu konunun ayrıca tartışılması ve değerlendirilmesi gerektiği şeklindeki kanaatimizi alan uzmanlarının dikkatlerine arz etmek isteriz.

Esasen Zâhirîliğe karşı meyli olan Makrîzî ise toplumun büyük kısmı tarafından benimsenmiş olan Şâfiîlik ve dolayısıyla Eş'arîlik mezhebinin kabul etmiş, eserlerinde bu itikadî mezhebin birleştirici yönüne işaret etmiştir. Makrîzî'nin, Mısır'da Eş'arî mezhebinin yayılmasıyla ilgili verdiği bilgiler oldukça kıymetli ve ilginçtir. Mesela uzunca bir süre Salâhaddin Eyyûbî'nin yanında kalan, özellikle onun hayatının son beş yılında yanından hiç ayrılmayan Bahaeddin İbn Şeddâd'ın eserinde dahi yer almayan önemli bilgileri naklettiğine işaret edilmelidir. Yine Taceddin es-Sübkî gibi daha önce yaşamış Şâfiî âlimlerin eserlerinde kısmen temas edilen "Mürşide" okunması gibi bazı konularda verdiği malumat, Salâhaddin Eyyûbî'nin çocukluğundan itibaren bu mezhep mensuplarının yazdıkları eserlerle yetişmesiyle ilgili bilgileri sonraki uygulamalarıyla irtibatlandırması gibi hususlar, Makrîzî'nin hem metodik tarihçiliğine, hem de olayları çok yönlü değerlendirme özelliğine örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç itibariyle iki noktaya işaret ederek çalışmamızı sonuçlandırmak istiyoruz. Birincisi Eş'arîliğin önemli yayılma alanlarından birisi Mısır'dır. Bu bakımdan Mısır'da bu mezhebin nasıl yayıldığı meselesi sebepleri ve sonuçlarıyla ortaya konulmalıdır. İkincisi Mısır söz konusuysa şüphesiz akla ilk olarak Makrîzî gelmektedir. Dolayısıyla bu tarihçinin eserleri, Mısır'da Eş'arîliğin yayılmasına dair önemli verileri bakımından incelenmelidir. Ayrıca Mısır ve Kahire'nin sosyal, dinî, iktisadî ve siyasî tarihini araştıranların Makrîzî'nin eserlerinden müstağnî kalamayacakları da kanaatimizce aşikâr bir husustur.

KAYNAKÇA

- Apaydın, H. Yunus. "Zâhiriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 93-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aycan, İrfan – Söylemez, M. Mahfuz. *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Aytekin, Arif. "İbn Tûmert". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 425-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Cengiz, Osman. *Makrîzî'nin İmtâu'l-Esmâ İsimli Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed. *'İkdü'l-cümân fi târîhi ehli'z-zamân*. Nşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût. Kahire: 1989.
- Sehâvî, Şemseddin. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Kahire: ts.
- Sübkî, Taceddîn Abdülvehhab. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. Nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî- Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: 1964.
- Eymen Fuâd Seyyid. "Makrîzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 448-451. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İbn Şeddâd, Baheddin. *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*. Nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl. Kahire: 1994.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf. *Havâdisü'd-dühûr fi meda'l-eyyâm ve's-şühûr*. Nşr. Muhammed K. İzzeddin. 2 Cilt. Beyrut: 1990.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf. *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*. Nşr. Muhammed M. Emin-Nebîl Muhammed Abdülaziz. 12 Cilt. Kahire: 1984-2006.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. Nşr. Cemal M. Muhriz-Fehim M. Şeltût. 14. Cilt. Kahire: 1971; Nşr. İbrahim Ali Tarhan. 15. Cilt. Kahire: 1972.
- İpşirli, Mehmet. "el-Hitatü'l-Makrîziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 402-404. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Little, Donald Presgrave. *An Introduction to Mamlûk Historiography*. Wiesbaden: 1970.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr*. 2 Cilt. Beyrut: ts.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *İmtâu'l-esmâ' bimâ li'n-Nebîyy mine'l-ahvâl ve'l-emoâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. Nşr. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî. 15 Cilt. Beyrut: 1999.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *İtti'âzü'l-hunefâ bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ*. Nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Muhammed Hilmi Ahmed. 3 Cilt. Kahire: 1967-1973.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Kitâbü İğâseti'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*. Nşr. M. Mustafa Ziyâde-Cemaleddin eş-Şeyyâl. Kahire: 1957.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. Nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr. 12 Cilt. Kahire: 1956-1973.
- Sever, Mehmet. *Bahrî Memlûkler Dönemi Mezhep Hareketleri (1250-1382)*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2017.
- Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, I-IV, Beyrut 1983-1990.